

สงกรานต์ : ธรรมผ่านอารยธรรมแห่งศิลปะ วัฒนธรรม>เทศกาล ประเพณี

Songkran: Dhamma through the Civilization of Art, Culture > Festival, Custom

พระครูสิริรัตนานูวัตร*

Phrakru Sirirattananuwat

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Buddhachinaraj Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: gurutawee@gmail.com

Received: February 12, 2026

Revised: February 27, 2026

Accepted: March 10, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีความประสงค์ศึกษาธรรมที่ปรากฏในเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งเทศกาลนี้ถือเป็นหลักจากหลาย ๆ เทศกาลและประเพณี มีในประเทศไทยมาช้านานสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนารวมถึงเทพพรหม ยม ยักษ์ ก่อปรด้วยปรีชาธรรมแบบธรรมาธิฐาน ทำให้เกิดมโนธรรม สร้างจิตภาพด้วยศิลปกรรมแบบบุคลาธิฐาน รับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

เทศกาลนี้เป็นวัฒนธรรมรับช่วงจากอินเดีย แหล่งอารยธรรมตะวันออก เกี่ยวข้องกับพระอินทร์เทพหรือท้าวสักกะ พัฒนาการเป็นความเชื่อ ศาสนา จริยธรรม ทรงคุณค่าอยู่ในปัจจุบัน เช่น การบอบาน การแก้บนแนวพุทธไทยที่ต่างจากพิธีพราหมณ์ เทศกาลนี้มีนัยสังคมวิทยาเกิดขึ้นในฤดูร้อนเดือนห้าสัมพันธ์กับดวงดาวราศีมีนและราศีเมษ ชาวพุทธไทยให้ความสำคัญถือเป็นเทศกาลปีใหม่แบบไทย ๆ มีจริยธรรมหลัก ๆ คือ ปัญหา ๓ ราศี การรดน้ำ ดำหัว การเวียนศพนวนซ้าย มีคุณค่าทางสังคมที่ทางการกำหนดวันหยุดที่สำคัญต่าง ๆ เช่น วันประมงแห่งชาติ วันครอบครัว มุ่งองค์ความรู้ว่า “วัฒนธรรมนำผ่านสงกรานต์ สื่อสารธรรมประยุกต์ รื่นเริงสนุกด้วยน้ำฤดูร้อน”

คำสำคัญ: สงกรานต์; เทศกาลไทย; ธรรมาธิฐาน; บุคลาธิฐาน

* พระครูสิริรัตนานูวัตร, รศ.ดร. PhrakruSirirattananuwat, Assoc.Prof.Dr. วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
Buddhachinaraj Buddhist College

Abstract

This academic title aims at Dhamma study appeared by Songkran Festival as a main one of many festivals and customs. It arose in Thailand a long time relating with Buddhism including Dev, Brohma, Yom, Yakkha having Dhamma puzzle as an exposition in terms of ideas (Dhammādhisaṭhān) leading exposition in terms of persons (Puggalādhisaṭhān) recognized as the 5 senses; eyes, ears, nose, tongue, body.

This festival is took over from India as the source of eastern civilization relating with Indadeva or Sakka prince related belief, religion, morals in remaining value of this present time i.e. vow, fulfill one's vow in Buddhist way differed from Brahmin ceremony. This festival is implied for sociology arising in the summer of April relating with Pisces and Aries. Thai Buddhist regards as significance as the new year festival of Thailand. There are main morals, i.e. the questions of 3 zodiacs, pour water on the hands of revered elders and as for blessing, counterclockwise of dead body being full of social value arranged as a important holiday of nation as if a national fishery day, a family day. Its knowledge factor is "Culture arranged by Sangkran, Applied Dhamma Media, Enjoyment from water play in the summer".

Keywords: Sangkran; Thai Festival; Exposition in Terms of Ideas;
Exposition in Terms of Persons

บทนำ

สงกรานต์ เรียกให้สมความใหญ่โตว่า “มหาสงกรานต์” ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย โดยสัมพันธ์กับ ราศี ๑๒ ราศีของ ๑๒ เดือนใน ๑ ปี ทุกปีสงกรานต์จะตรงกับวันที่ ๑๓, ๑๔ และ ๑๕ เมษายนทุกปี โดยวันที่ ๑๓ ราศีมีนกับราศีเมษเข้าหากัน วันที่ ๑๔ ราศีมาบรรจบกัน เรียกว่าวันเนา วันที่ ๑๕ ราศีทั้งสองย้ายออกจากกัน เรียกว่าวันเถลิงศก เข้าสู่ศักราชปีใหม่ ตามคติโบราณที่ถือฤกษ์ยามตามจันทรคติ เมื่อสองราศีเข้ามาบรรจบกันก็เห็นเป็นเรื่องอัศจรรย์ จึงทำพิธีเฉลิมฉลองด้วยความปิติยินดีกลายเป็นเทศกาลที่เกิดในฤดูร้อนขึ้นมา

สงกรานต์ ใน ๑๒ ราศี ธรรมชาติฐาน, บุคลาธิฐานเกิดขึ้นในฤดูร้อนเดือนห้าสัมพันธ์ดวงดาว ราศีมีนราศีเมษ ชาวพุทธไทยให้ความสำคัญโดยถือเทศกาลแห่งนี้ สมเหตุสมผลกับฤดูร้อนของประเทศ ที่มีอากาศร้อนต้องมีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องกับความสุข แรก ๆ อาจจะเล่นน้ำกันด้วยการสาดน้ำใส่กัน

ตามวัด ตามแม่น้ำ ลำคลอง ใช้ขันหรือถังเล็ก ๆ ใส่กัน ต่อมาเล่นตลาด ถนนหนทาง มีการสาดน้ำกันด้วยเครื่องฉีด ปืนฉีดน้ำ คนที่สาดน้ำก็สนุก คนที่ถูกสาดก็เปียกปอนกันไปด้วยความสุข ดับกระหายคลายร้อนที่สมดุลงสงกรานต์ มีประวัติศาสตร์มายาวนาน เป็นหนึ่งของเทศกาลที่สำคัญเด่น ๆ ประจำปีของไทย เช่น เทศกาลลอยกระทง หรือประเพณีอื่น ๆ ของไทย นอกจากเป็นเทศกาลที่ให้ความสนุกสนานแก่ผู้คนทุกเพศทุกวัยรวมถึงชาติอื่น ๆ แล้ว ที่สำคัญคือเป็นเทศกาลที่มีจุดเริ่มต้นมาจากเทพไท้เทวดา มีคติธรรมปรากฏอยู่ในเทศกาลนี้มากมายถือว่าเป็น “แหล่งจริยธรรม” ก็ว่าได้ จะเห็นได้จากปัญหาจริยธรรม ๓ ราชีของกบิลพรหม เรื่องผีตาโชน ตัวเอกเทศกาลนี้ มีอิทธิพลไปถึงการปล่อยนกปล่อยปลาที่คนไทยถือคิดว่าเป็นการต่ออายุให้กับตนเอง การก่อเจดีย์ทราย ถือคิดว่าเป็นการทดแทนหิน ดิน ทรายที่ติดเราไปจากวัด คนไทยภาคเหนือจัดทำไม้ค้ายันตันโพธิ์ ถือคิดว่าเป็นการสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

ว่าตามประวัติศาสตร์ไทย วันสงกรานต์ที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕ เมษายน เป็นช่วงขึ้นปีใหม่ของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ แห่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่ในช่วงรัชกาลที่ ๘ ก็เปลี่ยนเป็นวันที่ ๑ มกราคมเป็นปีใหม่ตามสากลโลก ในปัจจุบันนี้ แม้จะมีการเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ไปนานแล้ว แต่ประชาชนทั่วไปก็ยังยึดถือว่า วันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่อยู่นั่นเอง ในเรื่องนี้ ทั้งสองเหตุการณ์มาประจวบกันก็จะ เป็นโอกาสที่ทำการเฉลิมฉลองกันยกใหญ่ เป็นการตอกย้ำความสนุกสนานแสดงความเป็นเทศกาลได้อย่างดี

สงกรานต์ แต่อดีตกาลมาเชื่อกันว่าเป็นเรื่องสำคัญด้าน ศาสนา ปรัชญา เทศกาล ประเพณีที่มีความสำคัญ มีคุณค่าต่อสังคมโดยเป็นแนวจริยธรรม คุณธรรมแล้ว ได้รับการปฏิบัติมาต่อเนื่องเป็นชนบประเพณีเสมอ ถือเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ต้องเทิดทูน รักษาไว้ มิฉะนั้น จะเข้าคิดที่ว่า “ผู้ใดไม่รู้ดีดีของตน ผู้นั้นก็เป็นเด็กอยู่เสมอ ไม่มีวันเติบโตเป็นผู้ใหญ่”^๑ ดังนั้น สงกรานต์จึงถือว่าเป็นวิถีชีวิตหรือแนวปฏิบัติต่อสังคม หาไม่แล้ว สงกรานต์ก็คงมีอายุไม่ยืนยาวนานมาถึงเพียงนี้

ผลการศึกษา พบว่า

๑. ประวัติ พัฒนาการสงกรานต์

เชื่อว่าวัฒนธรรม แยกตามภูมิประเทศแล้ว จะมีวัฒนธรรมโดยกำเนิด คือเกิดในประเทศนั้น ๆ และวัฒนธรรมรับช่วง คือรับมาจากประเทศอื่น ถือว่าสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมรับช่วงจากอินเดีย เพราะเมื่อศึกษาบุคลาธิษฐานและภูมิลำเนาที่เกิดแล้วคืออินเดีย ในฐานะที่เป็นถิ่นพุทธภูมิ ต้นกำเนิดเกิดพระพุทธศาสนา ว่าตามฤดูกาลแล้ว มีเรื่องกล่าวถึงกำเนิดว่า “เมื่อพ้นจากอากาศหนาว ต้นไม้เริ่มผลิดอกออกช่อ ผุ่งสัตว์ที่เคยจำศีลออกหากินอีกครั้ง ธรรมชาติกลับฟื้นคืนสู่ความมีชีวิตชีวาอีกครั้ง ชาวอินเดียจึงถือ

^๑ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, เทศกาลและประเพณีไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๒๓๘.

เอาช่วงต้นฤดูใหม่ (ฤดูร้อนเริ่มจากเดือนมีนาคม) นี่เป็นวันขึ้นปีใหม่เฉลิมฉลองแสดงความยินดีและเล่นสนุกสนาน”^๒ ประเทศไทยมีฤดูกาลที่สอดคล้องกับชาวอินเดีย เพราะในช่วงเดือนเมษายน การเก็บเกี่ยวข้าวกล้าได้ผ่านพ้นไปแล้ว งานในไร่นาหยุดลงชั่วคราว จึงหันมาหาความสนุกสนานกันและอีกอย่างเป็นโอกาสเข้าสู่ฤดูกาลฝนมาประจวบเหมาะกัน จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยตามแบบอย่างอินเดียด้วย ต่างแต่การเล่น คือสงกรานต์อินเดียจะเล่นกันด้วยสีแป้งผงคลุกน้ำทาสีเสื้อผ้า ไล่ป้ายตามตัว ใบหน้า ศีรษะ คนป้ายสีก็สนุกที่เห็นคนถูกป้ายสีนั้นเหมือนผี ส่วนสงกรานต์ประเทศไทยเล่นกันด้วยการสาดน้ำใส่กันทั่วไปให้เปียก ส่วนพระสงฆ์และพระพุทธรูปก็จะทำนองสรงน้ำหอมหรือถ้าเป็นคนเฒ่าคนแก่ก็สรงน้ำหอมเช่นเดียว ถือว่าเป็นน้ำที่ทำขึ้นเป็นพิเศษด้วยความตั้งใจ ดังคำถวายเครื่องสักการะบรรณาการที่ว่า อิมหิ สักการเหติ ทุคคตปณณาการภูเต ปฏิกคินหาตุ ขอให้ท่านรับเครื่องสักการะที่หามาด้วยความลำบากนี้ด้วยเหตุ

จากนักคิด ๒ ท่านแสดงความคิดเห็นไว้น่าเชื่อถือคือ ประพันธ์ กุลวินิจฉัย กล่าวว่า “เทศกาลสงกรานต์กล่าวกันว่า ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิความเชื่อของพราหมณ์”^๓ คุณสุภักดิ์ อนุกุล กล่าวว่า “สมัยโบราณถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันปีใหม่ เนื่องจากเป็นระยะว่างจากการทำไร่ไถนา จึงจัดวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่แล้วเล่นสนุกสนานกัน เรียกว่า เล่นน้ำขี้ตฤกษ์ เทศกาลสงกรานต์นี้ เหมือนกันหมดทั้งประเทศไทย พม่า เขมรและประเทศลาว เนื่องจากได้แบบอย่างมาจากประเทศอินเดียที่เดียวกัน”^๔ ธนาภิต เรียบเรียง กล่าวว่า “ในเมืองไทยมีฤดูกาลที่ในระยะเดียวกันกับอินเดีย เพราะในช่วงเดือนเมษายน การเก็บเกี่ยวข้าวกล้าในไร่นาเสร็จแล้ว งานในไร่นาหยุดลงชั่วคราว กำหนดให้วันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบอย่างอินเดีย โดยตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทราย ปลอยนกปล่อยปลา รดน้ำดำหัว ขอศีลขอพรจากผู้ใหญ่ ส่วนทั่วไปก็มีการเล่นน้ำ สาดน้ำกันของหนุ่มสาวและเล่นน้ำขี้ตฤกษ์กันเป็นประเพณีสืบต่อมาตั้งแต่ครั้งโบราณ”^๕ ดังนั้น การที่สงกรานต์เกิดขึ้นในช่วงหน้าร้อนเมษายนนี้ ก็คือหลังฤดูเก็บเกี่ยวพืชไร่ในไร่นาเสร็จก็ทำการเฉลิมฉลองความสำเร็จนั้น เช่นเดียวกับการสู่ขวัญข้าว พิธีเสนเรือนของชาวไทยทรงดำหรือไม่ก็พักผ่อนด้วยการละเล่น เต็นรำ ฟ้อน เป็นศิลปะตามที่ชาวตรัฐซึ่งคือหนึ่งในห้าจุฬาลงกรณประจำทิศตะวันออก เป็นหัวหน้าคนธรรม ซึ่งชาวตรัฐ มีหน้าที่ปกครองเหล่าคนธรรมและถือเป็นหัวหน้าในบรรดาห้าจุฬาลงกรณประจำทิศตะวันออก (ทิศบูรพา) ปกครองเหล่าคนธรรม มีรูปลักษณะเป็นเทพบุตรหนุ่มสง่างาม มีสัญลักษณ์ถือพินสามสายในมือซ้าย มือขวาใช้ตีตีพิน เครื่องแต่งกาย สวมมงกุฎยอดน้ำเต้า

^๒ ธนาภิต เรียบเรียง, *วันสำคัญของไทย*, (กรุงเทพมหานคร : ปิรามิต, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

^๓ ประพันธ์ กุลวินิจฉัย, *เทศกาลประเพณีไทย ๑๒ เดือน*, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

^๔ สุภักดิ์ อนุกุล, *วันสำคัญของไทย*, (กรุงเทพมหานคร : ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๐.

^๕ ธนาภิต เรียบเรียง, *วันสำคัญของไทย*, หน้า ๘๖.

สวมเสื้อก็ประดับด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ เช่น ภูษา และสร้อยพระศอ มีความเชื่อว่า ท้าวสุทนต์ เป็นเทพแห่งดนตรีและศิลปะ มีความสามารถในการสร้างสรรค์ เช่นเดียวกับภาพยนตร์ ละคร ย่อมมีตัวละครหลักคือ พระเอก นางเอก ตัวประกอบโง่ ตัวกวน ตัวตลก เกิดสีสันที่มีทั้งความรู้ บันเทิง สอดคล้องกับพุทธลีลาหรือวิธีสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ว่า “สันตัสสนา แจ่มแจ้ง สมาทปนา จุงใจ สมุตเตชชา แก่ลักล้า สัมปหังสนา ร่าเริง”^๖ จะมีคำว่า ร่าเริง ในฐานะธรรมคืออาศัยอยู่ด้วยและการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้านั้นจะมีคำว่า งดงาม ว่า “....จงแสดงธรรม ให้งามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิงทั้งอรรถและพยัญชนะ...”^๗

๒. บุคลาธิษฐานสงกรานต์

มีคำกล่าวเล่าขานกันมาในชมพูทวีป (อินเดียปัจจุบัน) ว่า เศรษฐีสองผู้เมียแต่งงานกันแล้วไม่มีบุตร ทำให้นักเลงสุราข้างบ้านพูดจาเย้ยหยันท่านเศรษฐีที่มีแต่เงิน มั่งคั่ง มีทรัพย์มหาศาล ไม่มีบุตร ไม่มีหน่อเนื้อเชื้อไขที่จะแตกเหล่าแตกกอ เป็นโมฆะบุรุษ เศรษฐีคิดดูแล้วว่่าก็จริง คิดอยากได้บุตรทันทีไว้สืบสกุลบ้าง จึงไปบวงสรวงต่อพระอาทิตย์ พระจันทร์ แต่ก็ไม่สมปรารถนา จนในปีหนึ่งเมื่อถึงเดือนสี่ (ตรงกับเทศกาลโฮลีของอินเดีย) ขนกับเดือนห้า คนทั้งหลายมีการละเล่นรื่นเริงกันทั่วชมพูทวีป เศรษฐีจึงพาบริวารไปยังต้นไทรริมน้ำ นำข้าวสารล้างน้ำเจ็ดครั้งแล้วหุงบูชารุกขเทวดาต้นไทรนั้น ตั้งจิตอธิษฐานขอบุตรต่อรุกขเทวดา เมื่อพระอินทร์ทราบ จึงประทานกุมารได้ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของเศรษฐี เมื่อคลอดแล้วได้ขนานนามว่า “ธรรมบาลกุมาร” กุมารนี้เก่งกาจสามารถเรียนรู้ภาษาสัตว์โดยเฉพาะภาษานกตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ รับทำตอบปัญหา ๓ ราศีโดยมีเศียรเป็นเดิมพันกับกบิลพรหมผู้มีชื่อเสียงเป็นอาจารย์บอกมนต์แก่ชาวชมพูทวีป ผลปรากฏว่าธรรมบาลกุมารตอบปัญหานั้นได้ กบิลพรหมจึงต้องตัดพระเศียรของตนตามสัญญา ปัญหาเมื่อพระเศียรนั้นถูกตัดแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้ในโลกมนุษย์ จึงให้ธิดาคนใหญ่ นำพานมารองรับนำไปบรรจุไว้ที่ถ้ำคันธุลีภูเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) เมื่อวันทีราศีมีนกับราศีเมษ เสวยฤกษ์โคจรทาบกัน วันนี้ถือกันว่า วันสงกรานต์ ใช้เวลา ๓ วัน วันแรก เรียกว่าสงกรานต์ (บรรจบกัน) วันที่ ๒ เรียกว่าวันเนา (ทาบกัน) วันที่ ๓ เรียกว่าวันเถลิงศก (ฉลอง) เหตุการณ์เทศกาลนี้ ประมวลบุคลาธิษฐานเกิดที่อินเดียได้ว่า (๑) กบิลพรหม (ท้าวมหาพรหม) (๒) ธรรมบาลกุมาร (๓) เศรษฐีสองผู้เมีย (๔) นักเลงสุรา (๕) นกอินทรี ๒ ตัวเมีย (๖) นางสงกรานต์ ธิดาของกบิลพรหม ๗ คน

^๖ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, (กรุงเทพมหานคร: ผลิตภัณ, ๒๕๖๔), หน้า ๑๓๔.

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖/๔๗.

๓. กำเนิดสงกรานต์ไทย

เทศกาลสงกรานต์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย เมื่อศึกษาถึงธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของไทยอีสานแล้ว จะมีคำว่า “ฮีสสิบสอง คลองสิบสี่”^{๑๔} มีความอธิบายสรุปว่า คำว่า “ฮีส” อันหมายถึงจารีต การปฏิบัติที่สืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณี “สิบสอง” คือประเพณีที่ปฏิบัติตามเดือนทางจันทรคติทั้งสิบสองเดือน เป็นคำเรียกประเพณีประจำเดือนของปีนั้น คือทุกเดือนจะมีประเพณีให้ปฏิบัติ (ส่วนคลองสิบสี่ คือหลักธรรมสำหรับปฏิบัติตามคติโบราณ ๑๔ ข้อ) ทำให้ทราบว่า เทศกาลสงกรานต์นั้นเป็นประเพณีในฐานะเทศกาลประจำเดือนห้า (เมษายน) ตามลำดับเดือน ดังนี้ (๑) เดือนอ้าย (เดือนที่ ๑) เป็นเดือนประเพณีทำบุญเข้ากรรม (๒) เดือนยี่ (เดือนที่ ๒) ประเพณีทำบุญคุณลาน (ทำบุญลานข้าว) (๓) เดือนสาม ประเพณีทำบุญข้าวจี (๔) เดือนสี่ ประเพณีทำบุญพระเวส (๕) เดือนห้า ประเพณีทำบุญสงกรานต์ (บุญสงกรานต์) เป็นการทำบุญวันขึ้นปีใหม่ของไทยแต่โบราณ นิยมทำในเดือนห้าเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ ถึงวันที่ ๑๕ เมษายน (๖) เดือนหก ประเพณีทำบุญบั้งไฟ บุญบั้งไฟเป็นงานสำคัญของชาวอีสานก่อนลงมือทำนา (๗) เดือนเจ็ด ประเพณีทำบุญซำฮะ (บุญซำฮะ) เป็นการทำบุญเพื่อชำระล้างสิ่งที่ไม่ดี ล้างเสนียดจัญไร เป็นการปิดเปาความชั่วร้ายให้ออกจากหมู่บ้าน ชาวบ้านจะพากันเก็บกวาดบ้านเรือนให้เรียบร้อยเป็นการทำความสะอาดครั้งใหญ่ในรอบปี สิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายให้ขจัดออกไป มูลเหตุที่มีการทำบุญซำฮะนั้น เนื่องมาจากสมัยพุทธกาลมีโรคห่า (อหิวาตกโรค) ระบาดมีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมากที่เมืองไพสาลีประเทศอินเดีย พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จมาโปรดทำให้เกิดฝนห่าใหญ่มาชำระบ้านเมือง และมีการสวดรัตนสูตร (บทสวดนี้จะมีความขึ้นต้นในวรรคว่า ยานีธ ภูตานี – ยังกิณจิ-ชินัง ปุราณัง) มีการประพรมน้ำมนต์ตามหมู่บ้านและแก่ชาวบ้านเพื่อปัดรังครวญ ความเสนียดจัญไรทั้งหลาย ให้เกิดความเป็นสิริมงคล ปลอดภัย ไร้โรคภัย นอกจากทำบุญซำฮะแล้วยังมีการทำพิธีบูชาผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน ผีเมือง ผีปู่ตา ผีตาแฮก (ผีประจำไร่นา) และเช่นสรวงหลักเมืองเพื่อเป็นการระลึกถึงผู้มีพระคุณและทำให้บ้านเมืองสงบสุข (๘) เดือนแปด ประเพณีทำบุญเข้าพรรษา (๙) เดือนเก้า ประเพณีทำบุญข้าวประดับดิน (ทำบุญอุทิศ) (๑๐) เดือนสิบ ประเพณีทำบุญข้าวสาก (บุญสาก) (๑๑) เดือนสิบเอ็ด ประเพณีทำบุญออกพรรษา (๑๒) เดือนสิบสอง ประเพณีทำบุญกฐิน

นัยที่ถือสงกรานต์กำเนิดขึ้นในประเทศไทย เมื่อพิจารณาภาษาและธรรมเนียมปฏิบัติแล้ว เริ่มมาจากเทศกาลไทยของภาคอีสาน ถือเทศกาลสงกรานต์เป็นหนึ่งในฮีสสิบสอง ดังมีคำกล่าวที่ว่า “ฮีสหนึ่งนั้นพอถึงเดือนห้าให้พวกไพร่ชาวเมือง จงพากันสงกรานน้ำซัดสี่พระพุทธรูป ให้ทำทุกวัด อย่าไร่ร้างห่างเสียให้พากันทำแท้ ๆ ทุกหัวแผ่นดินให้ทำแท้สู่คน จังสิสุขยิ่งล้นทำถึกคำสอนฮีสครองครวแต่ปฐมพุ่น”^{๑๕}

^{๑๔} ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://cac.kku.ac.th> [๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๘]

^{๑๕} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๑๕๒.

(ตอนสุดท้ายถอดความได้ว่า ให้ช่วยกันทำจริง ๆ ทำทุกที่ ทำทุกคน จึงจะมีความสุขและทำถูกต้องตาม ประเพณีที่ทำสืบกันมาแต่กาลก่อนนั้น)

คลองสิบสี่หรือคลองสิบสี่ ตามคติธรรมที่ถือปฏิบัติของชาวอีสานนั้น ถือเป็นหลักธรรมในการ ครองบ้านครองเรือนที่ควรปฏิบัติ ซึ่งหากใครถือปฏิบัติอย่างครบถ้วนแล้ว นับเป็นบุคคลตั้งอยู่ในศาสนา เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป ได้แก่ (๑) หูเมือง คือ ราชทูตต่างหน้าแทนบ้านเมือง หมายถึง เป็นบุคคล ที่พูดจาไพเราะ พูดจริง จับใจ (๒) ตาเมือง คือ นักปราชญ์ มีความรอบรู้ในวิชาการบ้านเมือง รู้หลักธรรม เป็นอย่างดี (๓) แก่นเมือง คือ ผู้ทรงคุณธรรม ผดุงความยุติธรรม (๔) ประตุมือง คือ ผู้มีความสามารถ ในการใช้ศัตราวุธยุทธโศปกรณ์ (๕) รากเมือง คือ ผู้รอบรู้ในด้านโหราศาสตร์ดาราศาสตร์ (๖) เหน้าเมือง คือ ผู้มีความซื่อสัตย์ ปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์ (๗) ขางเมือง คือ ผู้ชำนาญในการออกแบบ ชำนาญ ในการทำศึก (๘) ซื่อเมือง คือ ผู้มีตระกูล เป็นนักปราชญ์ บัณฑิต มีภูมิปัญญาชาวบ้าน (๙) แปเมือง คือ ผู้มีศีลธรรมอันดี ตัดสินคดีด้วยความเที่ยงธรรม (๑๐) เขตเมือง คือ ผู้ทำหน้าที่พิทักษ์เขตเมือง รักษาเขตแดน บ้านเมือง (๑๑) ใจเมือง คือ ผู้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองที่ดี (๑๒) ค่าเมือง คือ ผู้พิทักษ์รักษาให้บ้านเมือง มีการค้าขาย มีเงินทองในท้องพระคลัง (๑๓) สติเมือง คือ ผู้รู้จักการรักษาพยาบาล เป็นหมอยา (๑๔) เมฆหมอกเมือง คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ประจักษ์เทพอารักษ์พิทักษ์เมือง ดังหลักเมือง^{๑๐}

จะเห็นว่า สงกรานต์ เป็นหนึ่งในประเพณี ๑๒ เดือน ที่เรียกกันว่า ฮีตสิบสอง สืบถึงงานทำบุญผสมกับการละเล่นสนุกสนานเรียกว่า ทำบุญอย่างสนุก ไม่ใช่ทำบุญแล้วทุกข์ จะเห็นได้ว่าปัจจุบันนี้งานสมโภช หลวงพ่อองค์นั้นนอกจากไหว้พระทำบุญแล้วยังมีมหรสพ ลิเก รำวง ภาพยนตร์ ดนตรี ละครสัตว์ เพื่อให้คนที่มาทำบุญนั้นเกิดบันเทิงการ เพลิดเพลินไปกับการทำบุญด้วย เช่นเดียวกับงานประจำปี มีมหรสพในกรุงราชคฤห์ สร้างสองอัครสาวกซ้าย ขวาของพระพุทธเจ้าเหตุเพราะจิตคิดโน้มนำไป (โอบนนิยะ) ในพระพุทธศาสนาโดยเกิดธรรมสังเวชว่า คนที่มาดูงานมากหมายเหล่านี้อายุไม่ถึงร้อยปีก็จะตาย ดังนั้น เราควรเข้าป่าหาโมกขธรรมกันเถาะ ในที่สุดทั้งสองก็บรรลุพระพรหมเป็นกำลังสำคัญเผยแผ่ธรรม ในส่วน คลองสิบสี่นั้น เมื่อศึกษาดูแล้วจะเป็นหลักปฏิบัติทั้งระดับบุคคลและระดับชาติทีเดียว เช่นข้อ ๒ แก่นเมือง จะทำหน้าที่พิพากษาอรรถคดีด้วยความเป็นธรรม ข้อ ๑๐ เขตเมือง จะทำหน้าที่รักษาตะเข็บชายแดนที่ ติดกับประเทศอื่น ป้องกันคนลักลอบเข้าเมืองที่ผิดกฎหมาย ซึ่งคลองสิบสี่นี้จะสอดคล้องกับคำว่าชาติหรือ อาณาจักร หมายถึง ประชาชน ภาษา ศิลปะ วัฒนธรรม อาณาเขตทั้งน่านน้ำ น่านฟ้า ดินแดน

^{๑๐} ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, ประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.m-culture.in.th/album> [๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๘].

๔. กำเนิด “นาง” สงกรานต์

สงกรานต์ เป็นเทศกาลปีใหม่ของไทยรวมถึงลาว กัมพูชา พม่า ชนกลุ่มน้อย ชาวไตแถบ เวียดนาม มณฑลยูนนานของจีน ศรีลังกาและประเทศอินเดียตอนเหนือสุด (ไทยอาหม) โดยถือเอาจาก ปราศกฏการณ์ของดวงอาทิตย์โคจรรอบจนครบกำหนด ๓๖๕ วัน เป็นพิธีใหญ่จะทำหน้าที่ของนางเทพธิดา ทั้ง ๗ คนของกบิลพรหมจะผลัดวาระกันทำหน้าที่ในการอันเชิญพระเศียรของกบิลพรหมแห่รอบเขา พระสุเมรุครั้งหนึ่ง ซึ่งธิดาทั้ง ๗ คนนี้เป็นที่มาของคำว่านางสงกรานต์ ดังนั้น ในรอบ ๗ ปี นางสงกรานต์นี้ จะทำหน้าที่ไม่ซ้ำกัน ผลัดเปลี่ยนวาระกันทำหน้าที่ เป็นที่มาของนางสงกรานต์ตามวันของสัปดาห์ ดังนี้ “วันอาทิตย์ เป็นวาระของธิดาชื่อ ทูษะเทวี วันจันทร์ เป็นวาระของธิดาชื่อ โคราคะเทวี วันอังคาร เป็นวาระของธิดาชื่อ รากษสเทวี วันพุธ เป็นวาระของธิดาชื่อ มณฑาเทวี วันพฤหัสบดี เป็นวาระของธิดาชื่อ กิริณีเทวี วันศุกร์ เป็นวาระของธิดาชื่อ กิมิทาเทวี วันเสาร์ เป็นวาระของธิดาชื่อ มโหธรเทวี”^{๑๑}

ตำนานนางสงกรานต์ที่กล่าวข้างต้น มีสาระ ความหมาย คุณค่าและแนวปฏิบัติของคนไทยในรัชกาล ที่ ๓ ว่า พระองค์โปรดให้จารึกเรื่องเกี่ยวกับสงกรานต์และนางสงกรานต์ไว้ในแผ่นศิลา ๗ แผ่น ติดไว้ที่ศาลา รอบพระมณฑปทิศเหนือ ในวัดพระเชตุพนฯ หรือวัดโพธิ์ ซึ่งมีรายละเอียดว่า “นางสงกรานต์เป็นนางฟ้า บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา (สวรรค์ชั้นที่ ๑ ในทั้งหมด ๖ ชั้น) ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นต่ำสุดมีด้วยกัน ๗ คน เป็นพี่น้องกันและต่างก็เป็นนางบาทบริจาริกา แปลว่า นางบำเรอแทบเท้าของพระอินทร์ จอมเทวราช นางมหาสงกรานต์นี้ทำหน้าที่รับพระเศียรของกบิลพรหมแห่รอบเขาพระสุเมรุ โดยมีเกณฑ์กำหนดว่า วันสงกรานต์ คือวันที่ ๑๓ เมษายน ตรงกับวันใดก็ให้นางสงกรานต์ประจำวันนั้นเป็นผู้แห่และทำหน้าที่ เป็นนางสงกรานต์ การที่นางสงกรานต์นำพระเศียรผู้เป็นบิดามาสถิตไว้ที่จุดสูงสุด ณ เขาพระสุเมรุ นั้น เป็นปริศนาธรรมแสดงถึงความเคารพสูงสุด แก่ปัญหาคำที่ว่า พระเศียรของกบิลพรหมนั้นเมื่อถูกตัดแล้ว จะทิ้งที่ไหนไม่ได้ ถ้าทิ้งบนดิน ไฟจะไหม้ ถ้าทิ้งในน้ำ น้ำจะแห้ง ถ้าทิ้งในอากาศ ฝนจะแล้ง จึงบังคับทาง จริยธรรมว่า ให้นำสถิตไว้ ณ ที่สูงสุด (จะกล่าวต่อไป)”^{๑๒}

๕. ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี

ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี ถือว่าเป็นเนื้อหาของเทศกาลสงกรานต์ที่สำคัญเกิดขึ้นจากกุมารน้อย ธรรมบาลกุมารมีอายุเพียง ๗ ขวบ รับคำท้าทายปัญหา ๓ ราศีกับเทพกบิลพรหม เป็นอาจารย์บอกมนต์ แก่คนในชมพูทวีป มีลูกศิษย์มากมาย มีผู้เคารพนับถืออยู่ทั่วไป ได้ยินกิตติศัพท์ทางสติปัญญาอันยอดเยี่ยม ของธรรมบาลกุมาร มาถึงจุดหนึ่ง เป็นจุดร้อนวิชาที่ว่าได้ จึงคิดทดลองภูมิปัญญาโดยการเอาพระเศียร

^{๑๑} พระครูสิริรัตนาวุฒิ (ทวี จานวโร), สงกรานต์ : ภูมิปัญญาตะวันออก, (พิษณุโลก: โพธิ์สปรินต์, ๒๕๕๙), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

เป็นเดิมพัน ตั้งปัญหาขึ้นมา ๓ ข้อ ถ้ามรรบาลกุมาร ถ้ามรรบาลกุมารตอบไม่ได้ต้องตัดพระเศียรของตนบูชาปัญหานี้ ปรากฏว่า มรรบาลกุมารตอบได้ เป็นอันว่าปรมาจารย์อย่างกบิลพรหมต้องตัดพระเศียรของตนบูชาปัญหานี้

อันที่จริง มรรบาลไม่ทราบคำตอบในทันที โดยผลัดวันตอบปัญหาไปอีก ๗ วัน ครั้นเวลาล่วงจากนั้นไป ๖ วัน มรรบาลกุมารก็ยังคิดหาคำตอบปัญหานี้ไม่ได้ จึงหลบออกจากปราสาทหนีเข้าป่าและไปนอนพักเอาแรงใต้ต้นตาล ขณะนั้นบนต้นตาลมีนกอินทรียั้วเฒ่าอยู่กลางคั่นนางนกถามสามีว่า “พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน” นกสามีก็ตอบว่า “พรุ่งนี้เราไม่ต้องหากินไกล เพราะจะได้กินพระเศียรมรรบาลกุมาร ซึ่งจะถูกต้องเนื่องจากตอบปัญหาจริยธรรม ๓ ราศีไม่ได้” ซึ่งปัญหา ๓ ราศีนั้นได้แก่ ตอนเช้า ราศีของเราอยู่ที่ใด ? ตอนเที่ยง ราศีของเราอยู่ที่ใด ? ตอนค่ำ ราศีของเราอยู่ที่ใด ?

คำตอบปัญหา ๓ ราศีข้างต้น เป็นความโชคดีของมรรบาลกุมาร เมื่อได้ยินการไขปัญหาของนกอินทรีบนต้นตาลนั้น ก็จำจนขึ้นใจ เพราะมรรบาลรู้ภาษานก รุ่งขึ้นเป็นวันครบกำหนดตอบปัญหาวันที่ ๗ เข้าไปหากบิลพรหม มรรบาลกุมารกล่าวตอบปัญหาได้ถูกต้องตามที่นกอินทรีคุยกันทุกประการ เป็นอันว่ากบิลพรหมต้องยอมตัดพระเศียรของตนบูชาความรู้มรรบาลกุมารน้อยนั้น จากนั้น กบิลพรหมเรียกธิดาทั้ง ๗ ของตนซึ่งเป็นบาทจาริกาของพระอินทร์มาพร้อมกันแล้วบอกว่า ตนจะตัดเศียรบูชาความรู้มรรบาลกุมารแล้ว เศียรนี้เมื่อตัดแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้ เพราะถ้าทิ้งไปบนบก ไฟจะลุกไหม้ ถ้าทิ้งไปในอากาศ ฝนจะแห้งแล้ง ถ้าทิ้งลงไปในมหาสมุทร น้ำจะแห้ง จึงสั่งให้ธิดาคนโตชื่อนางทุงษะเทวี นำพานมารองรับพระเศียรแล้วแห่รอบเขาพระสุเมรุ ๖๐ นาที ก้อยเชิญไปบรรจุไว้ในถ้ำคันธุลี เขาพระสุเมรุบูชาด้วยเครื่องทิพย์ พระเวสสุกรรมก็เนรมิตรองประดับด้วยแก้ว ๗ ประการชื่อภควดีให้เป็นที่ประชุมเหล่าเทวดา ครั้นครบ ๓๖๕ วัน โลกสมมุติว่าเป็นหนึ่งปี เมื่อเป็นวันสงกรานต์ ธิดา ๗ คนของกบิลพรหมก็ผลัดวาระกันมาอัญเชิญพระเศียรของพระบิดาออกแห่รอบเขาพระสุเมรุ ๖๐ นาทีทุกปี เรื่องนี้ตามที่กล่าวมาว่า การที่ธิดาทั้ง ๗ คนของกบิลพรหมต้องนำพระเศียรของบิดาสถิตไว้ ณ ที่สูงสุดนั้น หมายถึงความกตัญญู เคารพ นับถืออย่างสูงเช่นเดียวกับเขาพระสุเมรุต่อบิดา หาใช้เสนียดจัญไรไม่

๖. คำตอบปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี

ราศีที่ ๑ ตอนเช้า ราศีอยู่ที่ใบหน้า เป็นปรีชาธรรมว่า หมายถึงให้ล้างหน้า แต่งตัว ก่อนออกทำงาน คือหลังจากตื่นนอนแล้วต้องล้างหน้าพร้อมแปรงฟันให้สะอาด รวมไปถึงแต่งองค์ทรงเครื่องด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ให้ดูดีมีสง่าราศีและถูกกาลเทศะก่อนออกทำงานนอกบ้าน เพราะคนเวลาพบกัน ประการแรกที่จะคิดว่าเป็นอย่างไร คือรูปร่างหน้าตา การกล่าวเพียงเท่านี้อาจดูผิวเผินเกินไป จึงต้องเจาะคำว่าใบหน้าให้ลึกลงไปอีกให้ถึงธรรม คือหน้าพรหม ๔ หน้า มีหน้าเมตตา กรุณา มุติตา และอุเบกขา หน้าทั้ง ๔ มีความบริสุทธิ์ เช่น เมตตาบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งใดซ่อนเร้นเป็นหลังฉาก เมตตาต้องไม่มีฉาก เป็นเมตตาแห่งความโปร่งใสบริสุทธิ์ จะชื่นชมยินดีก็เป็นการชื่นชมที่ไม่อยู่บนฐานของผลประโยชน์ เพราะไม่บริสุทธิ์

ราศีที่ ๒ ตอนเที่ยงวัน ราศีอยู่ที่อก หมายถึงชั้นดิธรรม อดทน ทำให้ใจเย็น ดั่งน้ำเย็นลูบอก ช่วงฤดูร้อนโดยเฉพาะเดือนเมษายน เวลาเที่ยงวันจะสัมผัสอากาศร้อนมาก เมื่อกายร้อน ใจก็ย่อมร้อนไปตามด้วย ครั้นจะใช้น้ำลูบที่หัวใจก็ทำไม่ได้ ลูบได้แต่ที่อก ซึ่งอยู่ตรงกับหัวใจ ย่อมทำให้ใจเย็นได้ โดยถือว่าอากาศร้อนก็ให้ร้อนเพียงภายนอก ไม่ให้ร้อนเข้าไปถึงภายใน โดยใช้น้ำธรรมคือขันติ รู้จักอดทน อดกลั้น ไม่มีอาการอย่างคนร้อนนอกร้อนใจเต็มไปด้วยโทสะ ตามคำในจิตวิทยาว่า E.Q.

ราศีที่ ๓ ตอนค่ำ ราศีอยู่ที่เท้า หมายถึงให้ล้างเท้าก่อนเข้านอน คือหลังจากเที่ยวเตร่ในยามค่ำคืนแล้วย่อมมีมูลสัตว์หรือโคลนตมติดเท้ามา ควรล้างเท้าก่อน เพื่อป้องกันสิ่งปฏิกูลที่ติดมากับเท้าไปทำให้ที่นอน หมอน มุ้งสกปรกตาม นอกจากนี้ยังมีความหมายสื่อถึงธรรมที่ลึก ๆ ด้วยว่า สิ่งที่จะครอบงำจิตใจให้รู้ราศีที่เท้านี้ได้แก่กุศลมูลทั้ง ๓ คือความโลภ ความโกรธ ความหลง อันเป็นรากฐานของความชั่วที่ต้องชำระล้างให้หมดจดก่อน เมื่อเข้านอนจะได้นอนเป็นสุข หลับสบาย ไม่ฝันร้าย

๗. พรหมวิหาร กับ กบิลพรหม

ตามที่กล่าวข้างต้นว่า เมื่อกบิลพรหมแก้ปัญหา ๓ ราศีกับธรรมบาลกุมารแล้ว ต้องยอมตัดพระเศียรของตนบูชาความรู้ พระเศียรของกบิลพรหมที่ตัดแล้วจะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย เพราะจะเกิดโทษภัย ถ้าทิ้งในน้ำ จะทำให้น้ำแห้ง ถ้าทิ้งบนบก จะทำให้ไฟไหม้ ถ้าทิ้งในอากาศ จะทำให้ฝนแห้ง แล้วจะให้ทำอย่างไร ข้อนี้เป็นปริศนาธรรมว่า ต้องยกไว้ในที่สูง นำขึ้นไว้ในที่บูชาสักการะ เป็นสื่อสอนว่า ลูก ๆ ต้องเคารพพ่อแม่ ถ้าทอดทิ้งท่านหรือกตัญญูต่อพ่อแม่แล้ว จะเดือดร้อนดังไฟไหม้ น้ำท่วม ฝนแล้งนี้ พระพุทธศาสนาถือว่าพ่อแม่เป็นดังพรหม ว่า “พรหมาติ มาตาปิโตร พ่อแม่เป็นพรหมของลูก”^{๑๓} เมื่อกบิลพรหมตัดพระเศียรแล้วก็มอบให้ธิดาคนโตชื่อทุษะเทวี นำไปบรรจุไว้ ณ มณฑปถ้ำคันธุลี ภูเขาพระสุเมรุ หรือเขาไกรลาส (สูงสุด ศูนย์กลางจักรวาลหรือสะดือจักรวาล) อันแสดงถึงเคารพสูงสุดดังภูเขานี้ เมื่อครบรอบปีใหม่ที่ถือกันว่าเป็นวันสงกรานต์ ธิดาทั้ง ๗ คนนี้จะผลัดวาระกันแต่ละปีนำพระเศียรของบิดาลงมาสรองน้ำ แล้วเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ๖๐ นาทีแล้วนำเข้าเก็บที่เดิม ทำอยู่ในรอบ ๗ ปี เมื่อครบ ๗ ปีแล้วจึงเริ่มต้นนางสงกรานต์คนแรกใหม่

บุคลาธิษฐานจากกบิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร ถือกันว่าทั้ง ๒ องค์นี้เป็นพรหม ได้แก่ พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา นัยแห่งปรมัตถธรรมที่ลึกซึ้งว่ากบิลพรหม หมายถึง “อัตตา” ได้แก่ความรู้สึกว่ามีตัวตนจริง ๆ ที่ได้ถามปัญหากับธรรมบาลกุมาร ซึ่งธรรมบาลกุมาร ได้แก่ “สติ ปัญญา” ส่วนต้นตาลที่นกอินทรีสองตัวเมียไปหลบซ่อนนั้น ได้แก่ จิตที่เป็นสมาธิ เป็นธรรมชาติของต้นตาล ที่มีลำต้นเดียวยอดเดียวไม่มีกิ่งก้านสาขา เป็นลักษณะของสมาธิขั้นเอกัคคตาจิต (จิตที่ตั้งเป็นอารมณ์เดียว) เมื่อจิตตั้งตรงเป็นหนึ่ง เกิดความสว่างทางปัญญาเข้าใจปัญหาได้อย่างถูกต้อง นกอินทรีคู่ตัวเมีย ได้แก่ อายุตนะ บ่อเกิดการรับรู้

^{๑๓} อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๖๓/๑๐๗.

๘. ไม่เติมพ่นด้วยชีวิต

ต้องยอมรับว่า สังคมไทยได้รับประโยชน์จากศาสนาในฐานะที่วัดวาอารามที่เต็มไปด้วยศาสนวัตถุ ศิลปกรรมทางศาสนาและได้รับประโยชน์จากพระราชวังที่แพรวพราวด้วยศิลปะทั้งงดงาม การปฏิบัติตาม ทศพิธราชธรรมของพระเจ้าแผ่นดินทำให้พระราชวังเป็นดังสวรรค์วิมานของเทพไท่เทวา จึงสรุปได้ว่า วัดกับวัง เป็นแหล่งศิลปะวัฒนธรรม แนวทางปฏิบัติชีวิตตามวัฒนธรรมสงกรานต์นี้ ถือว่าเป็นแหล่ง จริยธรรม ดังนั้น เทศกาลสงกรานต์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี ยังเป็นคติธรรม สอนให้เห็นโทษของทิฐิมานะ จึงหันมาลดทิฐิมานะกัน โดยมีประการ ดังนี้

๘.๑ ไม่ควรยึดถืออายุพรรษามากกว่าความจริง เพราะความรู้ความสามารถไม่อาจวัดกันด้วย อายุ นั่นคือไม่ควรดูหมิ่นคนอื่นแม้เป็นผู้อายุน้อย อย่างในกรณีของธรรมบาลกุมารแม้จะอายุน้อย ๗ ปี แต่มีความรู้ความสามารถที่ตอบปัญหาจริยธรรม ๓ ราศีของกบิลพรหมผู้มีความเก่งฉกาจ เป็นผู้ใหญ่มีกิตติศัพท์มากมายทั่วไปชมพูทวีป

๘.๒ อย่าพึ่งดูหมิ่นคนอื่น แม้ว่า ตนจะเป็นผู้ใหญ่ที่มีความรู้และมีอำนาจ ก็ไม่รังแกผู้ที่มีความรู้ ความสามารถต่ำกว่า นั่นคือ ควรคิดว่า ไม่มีใครรู้ทุกเรื่องได้ ต้องอาศัยคนอื่น ๆ อย่างในกรณีที่ธรรมบาล กุมารเป็นคนมีความรอบรู้และรอบคอบ ก็คิดคำตอบของปัญหานั้นไม่ออก แต่ได้คำตอบจากนกอินทรียีสองตัวเมีย

๘.๓. ยึดระเบียบวินัย คือ การจะทำสิ่งใดต้องมีระเบียบวินัย มีกฎกติกาและเคารพกฎกติกานั้นด้วย ตัวอย่างที่กบิลพรหมไม่อาศัยเหลี่ยมความรอบจัดของตนเองบายเบี่ยงการถูกตัดพระเศียร เพราะมองเห็นว่า ความดีความถูกต้องและวาจาสัตย์จะเป็นบรรทัดฐานในสังคม เพื่อให้สังคมเกิดความสงบสุขและรักษาความเป็นพรหมของตนเองไว้ จึงยอมทำตามกติกากำหนดไว้ด้วยการตัดพระเศียรของตน รักษาความถูกต้องความชอบธรรมเอาไว้ ตามที่คัมภีร์ขุททกนิกาย ชาติกว่า “นรชนพึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่สำคัญ เมื่อจะรักษาชีวิต ก็พึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรม พึงสละทั้งอวัยวะ ทรัพย์และแม้แต่ชีวิตทั้งหมดจงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ จงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต จงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม”^{๑๔}

๘.๔. การพนันเป็นเพศฆาตที่ร้ายกาจเป็นผีสิงอย่างหนึ่ง ตัวอย่างที่กบิลพรหมต้องยอมถูกตัดพระเศียรเพราะการพนันที่ตนกล้าเติมพ่นด้วยชีวิตอันเป็นผลจากการที่ตนสพประมาทธรรมบาลกุมาร จึงต้องสังวรไว้ว่า การพนันนั้นร้ายกาจแม้แต่กบิลพรหมยังประสบ บุคคลไม่ควรให้การพนันมาทำลายทรัพย์ ทำลายครอบครัวและทำลายชีวิต คำโบราณมีกล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า โจรปล้นสิบครั้งไม่เท่าไฟไหม้..ไฟไหม้สิบครั้ง..ก็ไม่เท่ามัวเมาในการพนัน

^{๑๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๗๐/๑๗๗.

๘.๕. บุตรธิดาต้องกตัญญูทเวทิต่อบิดามารดาของตน..จะเห็นได้จากการปฏิบัติของธิดาทั้ง ๗ ต่อกบิลพรหมผู้เป็นบิดา โดยยกพระเศียรของบิดาไว้ ณ ที่สูงกล่าวคือความเคารพ กตัญญูสูงสุดนี้เอง และเมื่อครบรอบปีจะผลัดเปลี่ยนเวียนกันมาอันเชิญพระเศียร ของกบิลพรหมออกมาแห่เวียนรอบภูเขาพระสุเมรุ พร้อมด้วยเหล่าเทพไท่เทวทั้งหลายประมาณหนึ่งชั่วโมงแล้วนำกลับคืน ณ ที่เดิม

๘.๖. มีวาจาสัตย์..เคารพกฎกติกา ย่อมได้รับเกียรติและเป็นที่สักการบูชา แสดงให้เห็นว่า กบิลพรหมนั้น แม้จะยิ่งใหญ่และมีอำนาจมากก็ตาม แต่ไม่อาศัยอำนาจที่มีกระทำเรื่องที่ไม่ดี ทำแต่เรื่องที่ถูกต้องชอบธรรมไว้เป็นแบบอย่าง จึงยอมสละชีวิตดีกว่าอยู่อย่างคนไร้วาจาสัตย์ จะเห็นว่าการยอมสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมนั้นทำให้เป็นอมตะ คนไม่ลืม เป็นการเชิดชูคุณค่าคือวาจาสัตย์

๙. คติธรรมจากการปล่อยปลา

การปล่อยสัตว์ ที่นิยมคือปล่อยปลาหรือนก หอย ไถ่ชีวิตโคกระบือ ก็อยู่ช้านี้ เรื่องมีอยู่ว่า มาณพสองพี่น้องออกจากบ้านไปทำงานต่างที่ต่างถิ่นมานาน แต่ด้วยความเชื่อในชะตาชีวิตจึงสำรวจชีวิตของตนทุกกระยะ ก็มาถึงระยะที่ชะตาชีวิตขาดถึงขั้นตาย สองพี่น้องจึงพากันกลับบ้านเพื่อพบหน้าอาลาพ่อแม่ก่อนตาย ก็เดินทางกลับบ้านในช่วงสงกรานต์ ระหว่างการเดินทางนั้นก็เห็นสระน้ำมีปลาเต็มสระแต่สระใกล้จะแห้งขอด พวกเขาเห็นปลาหายใจพะงาบ ๆ ใกล้ตาย แด่ดินพรวดพราดหัวซุกหัวซุนไปมา สองพี่น้องแทนที่จะนำปลาไปกิน แต่กลับนำไปปล่อยแม่น้ำ ธรรมชาติปลาเมื่อได้น้ำก็ดีใจ เพราะหมายถึงการได้ชีวิตใหม่

อานิสงส์การปล่อยสัตว์เนื่องในวันเกิดนั้นมีจริง เพราะเป็นการแลกชีวิตกัน ให้ชีวิตแก่เขาแล้วเขาก็ให้ชีวิตแก่เรา จะเห็นได้จากมาณพสองพี่น้อง เมื่อถึงระยะเวลาชะตาชีวิตขาด ปรากฏว่าไม่ขาดตามทำนายไว้ กลับอยู่สบายใจกว่าเดิม ไม่เคยยืมก็ยืมได้ เขาก็เชื่อมั่นว่า เราได้ชีวิตนี้เพราะอานิสงส์การนำปลาปล่อยลงน้ำแน่ ๆ แทนที่จะคิดลบหลู่ว่า หมอดูทายไม่แม่น เป็นหมอดูหมอเดาเท่านั้น แต่กลับคิดเอาจากคติการปล่อยปลานี้เป็นโชค ดังนั้น ด้วยคติธรรมนี้ จึงเป็นที่นิยมปล่อยปลาหรือสัตว์อื่น ๆ เนื่องในวันเกิดของตนและคติธรรมนี้ทางราชการถือวันสงกรานต์เป็นวันประมงแห่งชาติด้วย มีการปล่อยพันธุ์ปลาลงในน้ำทุกจังหวัดของไทย (ปัจจุบันกำหนดวันที่ ๒๑ กันยายน เป็นวันประมงแห่งชาติ)

วันที่ ๒๑ กันยายน ถือเป็นวันประมงแห่งชาติ ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อไว้แต่วันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๔๙ เห็นชอบการเปลี่ยนแปลงวันประมงแห่งชาติ จากเดิมวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันที่ ๒๑ กันยายน ของทุกปี จะเห็นว่า ก่อนนี้ ทำไมทางราชการจึงกำหนดเอาวันสงกรานต์เป็นวันประมงแห่งชาติ ทั้ง ๆ ที่สงกรานต์อยู่ในช่วงหน้าแล้ง น้ำก็แห้ง ไม่ใช่ช่วงที่ปลาวางไข่ น่าจะกำหนดเอาช่วงหน้าฝน น้ำนอง เป็นช่วงรุ่งเรืองของปลากี่ว่าได้ ผู้เขียนจึงปลงใจว่า เพราะคติจากการปล่อยปลาของมาณพน้อยสองพี่น้องนี้แน่ ๆ จึงเป็นที่มาของวันประมงแห่งชาติก่อนนี้

รูปภาพ ๑ ผีตาโขน
ที่มา : วัดโพธิ์ศรี ต.ด่านซ้าย อ.ด่านซ้าย จ.เลย

๑๐. คติธรรมจากผีตาโขน

กรณีอันเกี่ยวเนื่องในตำนานเทศกาลสงกรานต์อีกอย่าง คือ ผีตาโขน คำนี้จะแปลมาจาก ผีตาคน คือคนที่แต่งตัวเป็นผีด้วยการสวมหน้ากากชนิดที่ให้น่าเกลียดน่ากลัวที่สุด เรื่องนี้มีตัวอย่างอยู่ว่า เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านบ่อภาค อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก จะมีการละเล่น โดยตอนกลางวันหนุ่มสาวจะนำน้ำอบน้ำหอมมาสรงพระพุทธรูปและสรงน้ำพระสงฆ์ในวัด เมื่อถึงเวลากลางคืนก็ประดิษฐ์ประสาตดอกไม้ขนาดใหญ่ หามแห่ไปมารอบ ๆ วิหาร ผู้คนทั้งหลายก็แห่แหนกันด้วยความสนุกสนาน มีการเต้น ฟ้อน รำ พริ้วเพลงกันยกใหญ่ ว่าแล้วก็ธรรมดาที่มีความสุข ความทุกข์ก็มาคู่กัน ขณะที่คนกำลังสนุกอยู่นั้น ผีตาโขนจะปรากฏเพื่อมาหลอกหลอนคนที่กำลังสนุกสนานเหล่านั้น เมื่อเห็นผีนี้แล้วตกใจกลัวจะวิ่งหนีไป คือ คนโบราณจะเตือนลูกหลานเสมอว่า อย่าสนุกจนลืมตัว ต้องหาที่หนีที่ไต่ด้วย ในเรื่องนี้มีปรัชญาธรรมอยู่ว่า การที่มีผีตาโขนมาปรากฏหลอกคนในยามเล่นสนุกสนานเช่นนี้ หมายถึงสติ ที่คอยเตือนไม่ให้คนเล่นสนุกสนานจนลืมอันตรายที่จะเกิดขึ้น จะตกอยู่ในความประมาท ดังพุทธพจน์ในคัมภีร์ธรรมบทว่า “ความไม่ประมาท^{๑๕} เป็นทางแห่งความไม่ตาย ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย ผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว”^{๑๖}

คำว่า ความไม่ประมาทนี้ มีปรากฏในปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้าที่สังลาภิกษุทั้งหลายก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีอันเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำกิจของตนให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๗}

^{๑๕} ความไม่ประมาท เป็นชื่อของสติ ใช้ในความหมายเดียวกันกับสติ

^{๑๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๑๕.

รูปภาพ ๒ ก่อเจดีย์ทราย
ที่มา : อบต.เทพรักษา อ.สังขะ จ.สุรินทร์

๑๑. คติธรรมจากการก่อเจดีย์ทราย

การก่อเจดีย์ทราย เป็นนิมิต เป็นโชคลาภที่จะให้ความสุขความเจริญ เงินทองไหลมาเทมาจุทรายที่ชนเข้าวัดกองนี้ อีกประการหนึ่งเป็นกุศโลบายแห่งบุญบาป เพราะคนโบราณถือว่า คนที่เดินเข้า-ออกวัดในรอบหนึ่งปีนั้นไม่รู้ว่าดินหรือเม็ดทรายที่ติดเท้าออกจากวัดไปไม่รู้ว่ามีมากเท่าไร แต่จะมากหรือน้อยก็ตาม การขนทรายเข้าวัดถือว่าเป็นการทดแทนดินที่ติดเท้าออกไป จะได้ไม่เป็นบาปในขณะเดียวกันก็ได้บุญ สิ่งเหล่านี้เป็นความละเอียดอ่อนทางจิตใจของคนโบราณ ซึ่งเกรงกลัวต่อบาปและกลัวผลของบาปที่จะตามมาลงโทษในชาติหน้า

ความจริง เจดีย์เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา สมัยที่พระโสณะกับพระอุตระนำพระพุทธศาสนาจากอินเดียหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ มาเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ณ จุดที่เผยแผ่นั้น กล่าวกันว่า เป็นมณฑลจังหวัดนครปฐม สันนิษฐานว่า พระเถระทั้ง ๒ รูปนี้ได้ทำการเผยแผ่ศาสนาอยู่ในดินแดนแห่งนี้นาน เกรงว่ากาลนานไป ประวัติศาสตร์ขาดตอนไม่ต่อเนื่อง ก็จะไม่มียะไรเป็นพยานแห่งการเผยแผ่ศาสนาได้ จึงคิดนำดินทรายมาก่อเป็นธรรมเจดีย์ หนึ่งในเจดีย์ ๔ ชนิด แรกสุดก็เป็นองค์เล็ก ๆ ต่อมาผู้คนเห็นว่าสำคัญ จึงก่อเจดีย์ด้วยอิฐ หิน ดินแข็งเพื่อให้ทนทานต่อพายุ น้ำพัดได้ จากนั้นก็บูรณะมาเรื่อย ๆ หลายยุคสมัย จนเป็นเจดีย์ใหญ่โตมหึมามีสีทองเหลืองอร่ามดังที่เห็นในปัจจุบันนี้ ยิ่งไปกว่านั้น เพื่อเป็นพยานแห่งภูมิประเทศที่แสดงว่า พระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแผ่บริเวณนี้ จึงชื่อเป็นจังหวัดว่า จังหวัดนครปฐม (จังหวัดแห่งแรกของไทย)

รูปภาพ ๓ สรงน้ำพระสงฆ์ ในเทศกาลสงกรานต์
ที่มา : ผู้เขียน

๑๒. คติธรรมจากการรดน้ำดำหัว

การรดน้ำดำหัวนี้ ตามที่กล่าวมาข้างต้นสืบเนื่องมาจากการที่ธิดาทั้ง ๗ คนของกบิลพรหมที่ผลัดวาระกันนำพระเศียรของบิดาออกจากถ้ำคันธูลี เขาพระสุเมรุเพื่อสรงน้ำ จึงกล่าวได้ว่า การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในปัจจุบันนี้มีคติมาจากการนี้เอง เพื่อเกิดอนุสติ แสดงความกตัญญูและเพื่อชำระล้างอกุศลจิตด้วย ดังนั้น ความสืบเนื่องการสรงน้ำพระสงฆ์และรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุนี้ หมายถึงการชำระล้างสิ่งไม่งามที่ค้างคาอยู่ในใจให้หมดไปและช่วยลดอดีตอาวตตี เยอหยังจองหงของตนด้วย ในแต่ละตระกูลบุตรหลานก็จะรดน้ำดำหัวพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หรือผู้สูงอายุในตระกูลของตนแล้วเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ให้ท่าน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกที่ดี มีความรักความเมตตาต่อกัน ประจักษ์ชัดถึงความผูกพันและช่วยลดช่องว่างระหว่างวัย รู้จักให้เกียรติคนและเคารพกันตามวัย ช่วยให้คนทุกวัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบใจ เย็นใจ การนำอัฐิของบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วมาบำเพ็ญกุศล บังสุกุลก็เป็นการแสดงความกตัญญูตเวที เป็นการกระทำให้อนุชนเห็นเป็นแบบอย่าง ควรธำรงรักษาสืบต่อไป จะให้ประโยชน์ ดังนี้

๑. สามัคคีและเชื่อมผสานกับสิ่งต่าง ๆ ให้ยึดเกาะรวมกันได้เหมือนน้ำที่ซึมซับเข้าไปสู่ส่วนต่าง ๆ ได้ง่าย

๒. ให้ความเย็นเพื่อคลายความร้อน สื่อน้ำภายนอกให้เกิดน้ำใจ ให้เย็นกายเย็นใจโดยคิดว่าร้อนแต่เพียงกาย แต่ก็ไม่ร้อนใจ

๓. อ่อนน้อมถ่อมตนเหมือนน้ำ ไม่แก่งแย่งแข่งดี ไม่จำอวด แสดงอวดดีอวดเด่น หยิ่งทะนงตน

๔. เทียงธรรมหรือยุติธรรมสม่ำเสมอเหมือนน้ำที่เย็นทั่วร่างกายไปถึงถึงใจ ไม่ลำเอียง ไม่เลือกปฏิบัติให้ความเป็นธรรมเสมอกันหมดไม่ว่าเศรษฐกิจหรืออายุจาก คุณธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรถือปฏิบัติตั้งการสาดน้ำให้แก่กันและกัน ให้ขโลมอยู่ในใจเหมือนน้ำที่ขโลมร่างกาย

รูปภาพ ๔ พระเมรุ / ภูเขาพระสุเมรุจำลอง
ที่มา: google.com

๑๓. คติธรรมจาก “เมรุ”

คำว่า เมรุ มาจากชื่อเขาพระสุเมรุ จะเห็นว่า เกิดการสร้างเมรุในรูปแบบยอดเขาที่สูงตระหง่าน มองดูคล้ายประสาธน์โกลนกลางภูเขา เรียกว่าสร้างตามตำนานแห่งเทพนิยาย เป็นที่มาของคำว่า เมรุ มีคำเต็ม ๆ ว่า เมรุมาศ แปลว่า ภูเขาพระสุเมรุ เป็นที่อยู่ของเทพพรหม แวดล้อมด้วยสัตว์ป่าหิมพานต์ (สัตว์ในวรรณคดี) นานาชนิด

กึ่งกลางเมรุ นั้น มีถ้ำคันธุลีสำหรับบรรจุพระเศียรของกบิลพรหม เมื่อถึงวันสงกรานต์โลกสมมติว่า วันนี้เป็นวันสงกรานต์ ธิดาทั้ง ๗ คน จะทำหน้าที่เป็นนางสงกรานต์นำพระเศียรออกมาสรงน้ำ มาถึงปัจจุบัน จะเห็นว่านิยมบรรจุอัฐิของบรรพบุรุษไว้ตามเจดีย์ กำแพงวัด หรือฐานพระพุทธรูปในวิหารคด มีหลายคนถามว่า ทำไมก่อนจะนำศพขึ้นเชิงตะกอนที่เมรุเผาศพจึงต้องเวียนซ้ายก่อน ก็ตอบแบบสันนิษฐานว่า เพื่อให้ญาติพี่น้องที่มาร่วมพิธีเผาศพนั้นได้เกิดมรณานุสติ คือให้นึกเสียว่า ชีวิตนั้นสั้นนัก จะตายเมื่อไรไม่รู้ กระนั้นเลย ต้องรีบทำความดี เรื่องนี้หากว่ากันตามนัยกรรมฐานก็คือให้นึกถึงความตายแก่พุทธิจริต ดังนั้น เราต้องไม่ประมาทให้รีบเร่งปฏิบัติธรรมและศพบิเณนซ้ายรอบเมรุ นั้น หมายถึงการจำลองเวียนรอบเขาพระสุเมรุ คือจำลองจากการที่ธิดาทั้ง ๗ คนของกบิลพรหมนำพระเศียรของบิดาเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ในวันสงกรานต์ ๖๐ นาทีนั่นเอง ทำให้ทราบว่า เมรุ เตาเผาศพตามวัดต่าง ๆ นั้น มาจากชื่อเขาพระสุเมรุ หรือ เมรุมาศ เป็นการจำลองเขาพระสุเมรุให้เราได้เห็นทุกวันนี้

เจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน และพระราชวงศ์เท่านั้น จึงเรียกชื่อนี้ว่า พุทฺธพระสุเมรุ คือพุทฺธที่ตั้งเขาพระสุเมรุจำลองนั่นเอง แต่มักเรียกกันติดปากว่า “สนามหลวง”

๑๕. คุณค่าของเทศกาลสงกรานต์

การเล่นน้ำต้องมีจริยธรรมในการเล่นด้วย คือ รู้จักกาลเทศะในการเล่น แม้จะสนุกแต่ก็สนุกอยู่บนความเข้าใจสาระ ความหมาย คุณค่าและแนวปฏิบัติของคนไทย กล่าวกันว่า สงกรานต์ เป็นเทศกาลที่งดงาม เอื้ออาทรและเต็มไปด้วยบรรยากาศของความกตัญญู ความเคารพซึ่งกันและกัน เป็นเทศกาลให้ความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ในสังคม โดยใช้น้ำเป็นสื่อในการเชื่อมความสัมพันธ์ในการที่จะแสดงแนวคิดให้เห็นเป็นรูปธรรมนั้น สามารถทำได้โดยจัดกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง เพื่อให้ชุมชนแสดงออกในการปฏิบัติต่อกัน ดังนี้

จัดกิจกรรมเสริมคุณค่าต่อครอบครัว โดยถือเป็นวันแห่งความรัก ความผูกพันในครอบครัว พ่อแม่จะเตรียมเสื้อผ้าใหม่พร้อมเครื่องประดับให้ลูกหลานใส่ไปทำบุญ ลูกหลานก็จะเตรียมเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มให้พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ได้สวมใส่ เพราะเมื่อถึงวันสงกรานต์ ทุกคนจะหาโอกาสกลับบ้านไปหาพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ เพื่อขอศีลขอพรเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นปีใหม่ และเป็นกำลังใจในการดำรงชีวิตต่อไป

จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อชุมชน โดยถือเป็นวันรวมญาติ โดยรวมลูกหลาน ปู่ย่า ตายาย มีการเล่นรื่นเริง พร้อมกับทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อชุมชน โดยถือเป็นวันสมานฉันท์สามัคคีในชุมชน ก่อให้เกิดการพบปะสังสรรค์ทำบุญทำทานร่วมกัน และได้เล่นสนุกสนานร่วมกัน

จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อสังคม โดยถือเป็นประเพณีที่ก่อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติ เพราะในวันนี้ทุกคนจะช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน สิ่งของเครื่องใช้ทุกอย่างให้สะอาดหมดจด เพื่อจะได้ต้อนรับปีใหม่ด้วยความแจ่มใส เบิกบาน นอกจากนี้ ควรช่วยกันทำความสะอาดวัดวาอาราม ที่สาธารณะ และอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย

จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อศาสนา โดยถือเป็นวันทำบุญครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของพุทธศาสนิกชน มีทำบุญบ้าน ตักบาตร เลี้ยงพระสงฆ์และสงฆ์น้ำพระ การถือศีลปฏิบัติธรรมนั้นเป็นบ่อเกิดของความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต เป็นการปฏิบัติทั้งกายและใจเจริญปัญญาและสามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาไว้ได้เพราะการรู้และเข้าใจพุทธธรรมแล้ว

สรุป

กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากตำนานเทศกาลสงกรานต์นี้ นับได้ว่าสร้างคุณค่าทางกายและทางจิตใจ
 อย่างดี คุณค่าทางกาย เป็นการสื่อถึงความสามัคคีกัน ส่วนทางใจนั้น จะมีการไม่ถือโทษโกรธเคืองกัน
 ในระหว่างเล่นสงกรานต์..หรือแม้หลังสงกรานต์แล้วก็ไม่ผูกโกรธกัน อโหสิกรรมต่อกัน การให้อภัยกันนี้
 ถือว่าเป็นธรรมทานชื่ออโหสิกรรมอย่างหนึ่งในบรรดาการให้ทั้งปวง ดังพุทธพจน์ว่า “การให้ธรรมเป็นทาน
 เป็นเลิศกว่าการให้ทานทั้งปวง”^{๑๔} ปัจจุบันนี้ สังคมไทยได้อาศัยเทศกาลสงกรานต์ทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่
 เป็นทางการ พระสงฆ์ วัดวาและชุมชนนั้น ประมวลได้ว่า

- สงกรานต์ เป็นแหล่งศิลปะ วัฒนธรรม คุณธรรมสื่อด้วยการประยุกต์ธรรม เช่น พระเศียรของ
 กบิลพรหมต้องนำสถิตไว้ ณ ที่สูงสุด เพราะเป็นพรหมของบุตร (พริหมมาติ มาตาปิตโร)

- กำหนดจริยธรรมปัญหาเทวดา ๓ ราศี เป็นสื่อนำวิถีชีวิตของคนทุกเพศทุกวัย

- วันผู้สูงอายุ มีกิจกรรมรดน้ำคำหัว มอบสิ่งของแก่ผู้หลักผู้ใหญ่ และขอพรจากท่าน วันที่ ๑๓
 เมษายน

- วันประมงแห่งชาติ ในวันที่ ทางราชการจึงถือเป็นวันขยายพันธุ์ปลาแห่งชาติ ตรงกับวันที่ ๑๓
 เมษายน มีกิจกรรมคือปล่อยพันธุ์ปลา

- วันครอบครัว คนในครอบครัวมาพร้อมหน้าพร้อมตากันในบ้านเกิด แม้จะอยู่ติดใดแดนใดก็จะถือ
 โอกาสนี้กลับไปให้ได้ วันครอบครัวนี้ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน

- วันขึ้นปีใหม่ของไทย มีกิจกรรมเล่นน้ำ ทำการเฉลิมฉลองไชโยให้ร้อง แซ่ซ้องสรรเสริญ มีการ
 เล่นเล่นพื้นบ้าน ชาวชนบทบางแห่งจะยิงสลุตร้องไชโยกันในตอนเที่ยงคืนวันเถลิงศกของสงกรานต์วันที่
 ๑๕ เมษายน

- วันรวมญาติ มีกิจกรรมที่ลูกหลานเหลนกลับสู่บ้านเกิดเพื่อรดน้ำคำหัวผู้ใหญ่และขอพรจากท่าน

- วันกตัญญู มีกิจกรรมรวมญาติมิตร รดน้ำคำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ สรงน้ำพระ ก่อเจดีย์ทราย ทำเสาค้ำ
 ต้นโพธิ์

- วันอภัยโทษ มีกิจกรรมการละเล่นน้ำ ฟ้อนรำ ล่วงล้ำก้าเก็นกัน โดยไม่ถือโทษถือสา

- วันทำบุญ อุทิศส่วนกุศลแก่บุพพเตชน

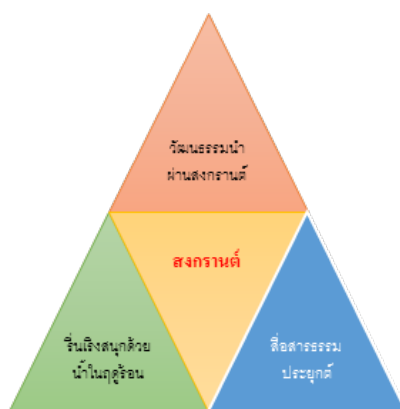
- วันก่อก่อเจดีย์ทราย ทดแทนดิน หิน ทรายที่ติดเท้าไปนอกวัดแก้ปัญหานี้สงฆ์

- วันรณรงค์ความปลอดภัย โดยทางรัฐบาลมีโครงการณรงค์ว่า ๗ วันอันตราย ทั้งนี้ก็เพราะเกิด
 จากความจำเป็นที่เราจะมีจิตสำนึกต่อวัฒนธรรมประเพณี เพื่อปฏิบัติภารกิจตามกิจกรรมเทศกาลสงกรานต์
 ซึ่งการแสดงออกทางกายภาพเหล่านี้ ก่อให้เกิดการปฏิบัติธรรมร่วมกัน เป็นกีฬาวิเศษ สามารถละลาย

^{๑๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

กิเลสคือความเกลียดชังกันได้ เป็นการอโหสิกรรมแก่กัน และได้กายสามัคคีและมีสุข ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สุขา สงฆสส สามัคคี” ความสามัคคีของหมู่คณะ จะนำพาชีวิตให้เกิดสุข

จากการประมวลมาทั้งหมด สร้างเป็นองค์ความรู้ได้ว่า “วัฒนธรรมผ่านสงกรานต์ สื่อสารธรรม ประยุกต์ รื่นเริงสนุกด้วยน้ำฤดูร้อน” ในโมเดลนี้

รูปภาพ ๖ โมเดลองค์ความรู้สงกรานต์

บรรณานุกรม

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. ของดีอีสาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๐.

ธนาภิต เรียบเรียง. วันสำคัญของไทย. กรุงเทพมหานคร: ปิรามิต, ๒๕๔๑.

ประพันธ์ กุลวิจิตร. เทศกาลประเพณีไทย ๑๒ เดือน. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี จานวโร). สงกรานต์ : ภูมิปัญญาตะวันออก. พิษณุโลก: โพกัสปริ้นต์, ๒๕๕๙. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. เทศกาลและประเพณีไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.

สุภักดิ์ อนุกุล. วันสำคัญของไทย. กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔๓. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๖๔.

มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://cac.kku.ac.th> [๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๘]

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. ประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.m-culture.in.th/album> [๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๘]